

СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ “Я” - ОБРАЗУ В СТРУКТУРІ “Я” - КОНЦЕПЦІЇ

УДК 159.9

КУЛІКОВА А.О.

науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України,
асистент кафедри педагогіки та психології
Маріупольський державний університет,
м. Маріуполь

У статті представлено теоретичний аналіз можливих психологічних факторів, які впливають на зміну, трансформацію і деформацію Я-образу в структурі Я-концепції в складних життєвих обставинах.

Ключові слова: *Я-концепція, Я-образ, трансформація, деформація, складні життєві обставини.*

СЛОЖНЫЕ ЖИЗНЕННЫЕ ОБСТОЯТЕЛЬСТВА КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ “Я” - ОБРАЗА В СТРУКТУРЕ “Я” - КОНЦЕПЦИИ

В статье представлен теоретический анализ возможных психологических факторов, которые влияют на изменение, трансформацию и деформацию Я-образа в структуре Я-концепции в сложных жизненных обстоятельствах.

Ключевые слова: *Я-концепция, Я-образ, трансформация, деформация, сложные жизненные обстоятельства.*

Постановка проблеми. Відношення до свого «Я» у людини є однією з центральних проблем, як показують сучасні дослідження в галузі зарубіжної та вітчизняної психології. Незважаючи на наявні концептуальні підходи й дослідницькі роботи в цій області, Я-концепція – її категоріальний статус, структура, роль в динаміці психічного розвитку та особистісного функціонування, особливості прояву в залежності від різних соціальних і культурних умов життєдіяльності людини – потребує в подальшому вивченні та осмисленні. В психології існує велике різноманіття поглядів стосовно формування та розвитку Я-концепції. Однією з проблем, яка дозволяє розглядати з різних сторін структуру Я-концепції, є ситуації переживання складних життєвих обставин, таких як, переїзд на постійне місце проживання в іншу країну, часткова або повна втрата працездатності, наявність складного захворювання, відбуваються покарання в місцях позбавлення волі та інші. Переживання цих складнощів нерідко супроводжується різного роду психологічними проблемами пов'язаними з прийняттям себе, з розбіжністю між бажаним і дійсним, з використанням неефективних стратегій поведінки, руй-

нування Я-образу тощо. Одним з компонентів Я-концепції є Я-образ, який формується під впливом життєвого досвіду людини, проте досить рано він сам набуває якості активності й починає впливати на інтерпретацію цього досвіду, на мету особистості, систему її очікувань та прогнозів щодо свого майбутнього, на оцінку своїх досягнень і тим самим на її ставлення до самої себе. Саме у цьому дослідженні ми звертаємо увагу на Я-образ у жінок в структурі Я-концепції, тому що цей контингент є найбільш не вивчений та актуальний в даний час. Під впливом складних життєвих обставин, Я-образ у жінок може трансформуватись, або навіть деформуватись в структурі Я-концепції.

Аналіз актуальних досліджень. Незважаючи на представленість терміна Я-образ в сучасній науці, побудова психологічної теорії навколо цього феномена залишається невирішеним завданням. У наукових публікаціях відображаються окремі аспекти даного явища. Теоретико - методологічною основою нашої статті становлять: роботи Р. Бернса про структурні компоненти Я-концепції; концепція психологічного розвитку особистості Е. Еріксона; концепції дзеркального «Я» Ч. Кулі, Дж. Міда; роботи вітчизняних та зарубіжних психологів стосовно структури та розвитку Я-концепції – Б.Г. Ананьева, І.С. Кона, А.А. Реана, К. Роджерса, В.Б. Свена і С. Стілла, Дж. Келлі, З. Фрейда.

Мета статті – визначити основні психологічні чинники трансформації Я-образу у жінок в складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. На даному етапі розвитку психології проблематика Я-концепції привертає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників. Не всі автори використовують термін «Я-концепція», також для позначення цієї змістовної області застосовуються терміни «образ Я», «когнітивний компонент самосвідомості», «самосприйняття», «самоствалення» і т. п.

Я-концепція – це сукупність всіх уявлень індивіда про себе, сполучена з їх оцінкою. Описова складова Я-концепції – образ Я або картина Я; складова, пов'язана зі ставленням до себе або до окремих своїх якостей, самооцінка або прийняття себе. Я-концепція визначає не просто те, що собою являє індивід, а й те, що він про себе думає, як дивиться на своє діяльне начало і можливості розвитку в майбутньому [2].

Рассматривая структуру Я-концепции, Р.Бернс отмечает, что образ Я и самооценка поддаются лишь условному концептуальному различению, поскольку в психологическом

плане они неразрывно взаимосвязаны. Образ и оценка своего Я предрасполагают индивида к определенному поведению; поэтому глобальную Я-концепцию можно рассматривать как совокупность установок индивида, направленных на самого себя [2].

Розкриваючи поняття «Я», як активно-творчий, інтегративний початок, що дозволяє індивіду не тільки усвідомлювати себе, але й свідомо спрямовувати й регулювати свою діяльність, І.С. Кон відзначає, подвійність цього поняття, свідомість самого себе укладає в собі двояке «Я»: 1) «Я» як суб'єкт мислення, рефлексивне «Я» – активне, діюче, суб'єктне, екзистенціальне «Я» або «Его»; 2) «Я» як об'єкт сприйняття і внутрішнього почуття – об'єктне, рефлексорне, феноменальне, категоріальне «Я» або образ «Я», «поняття Я», «Я-концепція» [5].

Структура феноменального «Я» залежить від характеру тих процесів самопізнання результатом яких вона є. У свою чергу, процеси самопізнання включені в більш осяжні процеси спілкування людини з іншими людьми, в процеси діяльності суб'єкта. Від того, як будуть зрозумілі ці процеси і яким постане в дослідженні сам суб'єкт, носій самосвідомості, залежать і результати аналізу будови його уявлень про себе, його «Я-образів», його ставлення до самого себе.

У перших десятиліттях двадцятого століття «Я-концепцію» почали вивчати з позицій соціології такі вчені, як Ч. Кулі і Дж. Мід. Цей напрям одержав назву «Соціальний інтеракціонізм». Однак, задовго до них, А. Сміт – представник шотландської школи філософії моралі – писав про те, що ставлення людини до себе, його самооцінка залежать від інших людей, дивлячись на яких і спираючись на їх відношення, можна як в дзеркалі побачити власні достоїнства і недоліки. І ми судимо про себе і свою поведінку багато в чому також, як думаємо, що судять нас [6;7;9].

Пізніше Ч. Кулі і Дж. Мід розвинули теорію «дзеркального Я» і поставили в основу своєї позиції тезу про те, що саме суспільство визначає як розвиток, так і зміст «Я-концепції». Надалі послідовники символічного інтеракціонізму продовжили розробку проблем, які ставили перед собою ці вчені. Автори індивідуального підходу зробили протилежний акцент – поставили в основу своєї теорії внутрішні чинники становлення «Я-концепції» [6;7].

Інший підхід до вивчення «Я» пропонується психоаналітичної школою. У своїй епігенетичній теорії Е. Еріксон, спираючись на погляди З. Фрейда, розглядає «Я-концепцію» крізь призму его-ідентичності. На його думку, характер его-

ідентичність пов'язаний з особливостями навколишнього індивіда культурного середовища і його можливостями. У його теорії описані вісім стадій розвитку особистості, безпосередньо пов'язані зі змінами его-ідентичності, вказані кризи, що виникають на шляху вирішення внутрішніх конфліктів, характерних для різних вікових етапів розвитку. Особливу увагу Еріксон приділяє підлітковому і юнацькому віці. На відміну від символічного інтеракціонізму він пише про механізм формування «Я-концепції» як про несвідомий процес [10;11].

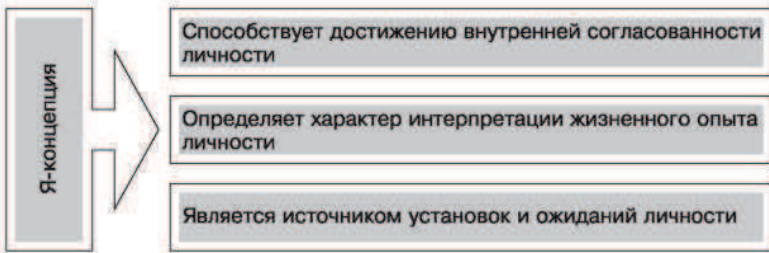
У клієнт-центрованої терапії К. Роджерса робиться наголос на конфлікт між установками особистісного «Я», що виникли під впливом оточуючих і безпосереднім досвідом індивіда. Саме це, на його думку, лежить в основі дезадаптації. Одним з положень його теорії є погляд на глибинні шари людської психіки як на соціалізовані і позитивні по своїй спрямованості. Автор розрізняє поняття «Я» і «Я-концепція». Тут «Я» – це результат безпосереднього переживання свого реального досвіду, а «Я-концепція» стійке утворення, яке складається протягом усього життя, і на яке впливають такі фактори, як соціальні норми і реакції інших людей на поведінку людини [8].

З дослідженням «Я» як системи досвіду пов'язана теорія особистісних конструктів Дж. Келлі. В її основі лежить поняття конструкта, який є одиницею досвіду. Конструкт являє собою спосіб тлумачення реальності, винайдений людиною. Людський досвід, таким чином, формується системою особистих конструктів [4].

Один з напрямків, що сформувалися під впливом ідей К. Роджерса, представниками якого є В.Б. Свен і С. Стілл, включило в себе безліч праць, спрямованих на вивчення таких проблем, як організуюча роль «Я-концепції» у спілкуванні, структуруванні когнітивних процесів, механізмів підтримки наявної «Я-концепції». В.Б. Свен – автор теорії верифікації – стверджує, що «Я-концепція» потребує підтвердження з боку інших людей, що робить світ більш передбачуваним і контрольованим, і є основою близьких відносин і побудови діяльності. С. Стілл – автор концепції самоствердження – виділяє мотив самоствердження як одну з детермінант поведінки особистості [4].

«Я-концепція» грає важливу роль в житті особистості. Це, перш за все, виявляється в наступних її функціях [1].

1. Сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості.
2. Є важливим чинником інтерпретації життєвого досвіду.
3. Є джерелом очікувань.

Досягнення внутрішньої узгодженості особистості. Зіткнення суперечать один одному уявлень, почуттів, ідей, що відносяться до уявлень людини про себе, викликає у нього відчуття психологічного дискомфорту. І людина всіляко намагається цього уникнути, вживаючи дії, що сприяють досягненню втраченого рівноваги, намагаючись уникнути внутрішньої дисгармонії. Тому, коли людина стикається з новим досвідом, знанням про себе, він або:

1) приймає, асимілює цей досвід, коли він не суперечить уявленням індивіда про себе, або 2) відмовляється бачити речі такими як вони є, вірити людям, повідомляючи йому що-або про себе, або 3) прагне змінити будь-яким чином себе чи оточуючих.

Якщо зміни образу себе, що привносяться новою інформацією, не сильно відрізняються від колишніх уявлень про себе, то індивід іноді може їх прийняти, якщо ці зміни не перевищують його адаптаційні можливості. Суперечливий досвід, що вносить неузгодженість в структуру особистості, може також засвоюватися за допомогою захисно-психологічних механізмів, таких як раціоналізація, коли новий досвід пояснюється на підставі вже наявного, перекручення або заперечення.

Таким чином, Я-концепція може виступати як певний захисний екран, який охороняє самоузгоджений образ себе від впливів, які можуть його порушити. Сформована Я-концепція має властивість самопідтримки. Завдяки цьому у людини створюється відчуття своєї постійної визначеності, само-тотожності.

Поведінка індивіда буває різним в залежності від ситуації, в якій він знаходиться, від прийнятої їм психологічної або соціальної ролі. Така неузгодженість, як правило, відповідає неперекриваючи контекстами, ситуацій в житті людини. У кожній з таких ситуацій людина формує дещо відмінні образи Я і шаблони поведінки, відповідні вимогам даної ситуації [1].

Навіть при відносній жорсткості Я-концепції людина зберігає можливості для адаптації до мінливих зовнішніх умов, для самозміни, розвитку, необхідного для вирішення поставлених перед ним завдань. Несподіване усвідомлення неадекватності існуючого Я-образу, викликане цим замішання і подальше дослідження, спрямоване на пошук нової ідентичності, більш відповідної реальності, – це процес самопізнання і самобудівництва, який йде все життя.

Ще одна функція Я-концепції – інтерпретація життєвого досвіду. Стикаючись з одним і тим же подією, різні люди по різному його розуміють, як прийнято говорити, «дивляться кожен зі своєї дзвіниці». Проходячи через фільтри Я-концепції, інформація осмислюється, і їй присвоюється значення, відповідне уже сформованим уявленням людини про себе і про світ.

Я-образ є одним з компонентів Я-концепції, який формується під впливом життєвого досвіду людини, проте досить рано він сам набуває якості активності й починає впливати на інтерпретацію цього досвіду, на мету особистості, систему її очікувань та прогнозів щодо свого майбутнього, на оцінку своїх досягнень і тим самим на її ставлення до самої себе.

Життєвий досвід людини можуть складати певні ситуації, аналіз поведінки, переживаючи певні складні обставини, тимчасові труднощі тощо. Складні життєві обставини - це обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність людини, наслідки яких вона не може подолати самотійно. До таких обставин можна віднести інвалідність, часткову втрату рухової активності, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, психологічне насильство, неповажні відносини або негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, відбування покарання в місцях позбавлення волі і т.д [3]

Саме під впливом складних життєвих обставин Я-образ може трансформуватися і деформуватися. Контингент жінок мало вивчений в області психології, тобто не розкриті і незацеплені багато сторін цієї категорії населення, тому в даній роботі ми плануємо розглянути ці два феномена в такому контексті.

Один з основних психологічних факторів трансформації Я-образу в структурі Я-концепції у жінок є складні життєві обставини. І ці обставини можуть виступати одним з факторів ефективної трансформації Я-образу у жінок в структурі Я-концепції.

Звертаючись до встановлення значення поняття деформації, слід вказати, що воно походить від латинського слова

«deformatio», яке має два значення: 1)перекручення, спотворення; 2)формування, надання форми.

В якості предмета наукового дослідження феномен деформації особистості виступив у 20-і рр. ХХ сторіччя. Перше визначення деформації особистості було запропоновано П.А. Сорокіним, який розумів під даним феноменом «всякий неминучий відбиток на особистість людини, яка довгий час займається певним видом діяльності»

З точки зору соціології професіоналізму, деформація – це процес та результат визначеного за характером зовнішнього впливу, що виявляється у зміні характеристик об'єкта впливу і, як наслідок, викликає зміни в механізмах реалізації його функцій. Для соціальних об'єктів деформація є якісним відхиленням від соціального орієнтиру, норми, котре призводить до змін у поведінці, діяльності і визначається соціальними та психофізіологічними детермінантами

Деформація особистості – це зміни, що порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність і професійно-ефективне функціонування. Деформації Я-образів в структурі Я-концепції виникають найчастіше під впливом хронічної фрустрації чи стресу, який може виникати завдяки переживанням певних складних життєвих обставин.

У свою чергу, трансформація (Transformation; Wandlung) – це психологічний перехід, що включає в себе регресію і тимчасову втрату «єго», до свідомості і реалізації раніше не усвідомленої психологічної потреби.

Під трансформацією розуміється зміна ідентичності в результаті впливу на людину біологічних, психологічних, соціальних та економічних факторів. Трансформація Я-образу може бути або негативною, або позитивною.

До позитивної трансформації ми відносимо зміну людини, що виникає в результаті його «руху» від дифузійної ідентичності до досягнутої, через подолання конструктивної кризи ідентичності. Основними видами негативною трансформації є посттравматичний стресовий розлад та кризи ідентичності, що носять деструктивний характер і приводять до дезінтеграції самості.

Негативну трансформацію супроводжують порушення, що супроводжуються «слабкістю» «єго». Таке «єго» виявляється надзвичайно вразливим до зовнішніх впливів, що тягне за собою легкість, з якою виникає негативна трансформація образу «Я-жінка». У людини зі слабкою ідентичністю змінюється рівень толерантності (переносимості) до психічної травми.

Посттравматичний стресовий розлад розвивається як результат впливу надзвичайної травмуючої події. Наприклад, людина яка особисто пережила або була свідком убивств, сцен насильства, загибелі близьких або інших людей, знущань, погроз фізичної цілісності. Реакція на травмуючу подію включала інтенсивний страх, почуття безпорадності, стан жаху.

Описуючи аналітичну психотерапію, К.Г. Юнг вживає термін «трансформація», яка походить з лікарем і клієнтом у ході психотерапії. К.Г. Юнг виділив три ступені трансформації: 1)визнання клієнта, що приводить до розв'язання стримуваних афектів, 2)роз'яснення перенесення, що дозволяє усвідомити суть проблеми клієнтом, 3)перетворення через виховання соціальності клієнта. Фактично трансформація в даному контексті являє собою перехід людини від несвідомих станів щодо певних сторін свого життя до усвідомленим [12].

Проаналізовані теоретичні дослідження показують, що перебування в місцях позбавлення волі – є кризовою життєвою ситуацією. Кризова ситуація при цьому розглядається, як ситуація емоційного та інтелектуального стресу, що потребує значної зміни уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу. Переживання цієї кризової життєвої ситуації може призвести до конструктивних чи деструктивних змін Я-образу в структурі Я-концепції особистості.

Знаходження жінок в закритих установах великими групами може бути небезпечним внаслідок їх емоційності. Відзначалася необхідність у створенні для них індивідуальних і інтенсивних навчальних програм, а також спеціалізованих програм з попередження суїцидальної, аутоагресивної і агресивної поведінки. Жінкам необхідний уважний, постійний і «присутній» персонал, можливість довірливих бесід, з якими знижується ризик їх психологічної декомпенсації.

Через умови перебування, специфіку місцевих порядків, особливості взаємодії з засудженими, через норми та цінності виправної установи відбуваються зміни, як в Я-образі так і в «Я-концепції» в цілому. Ці зміни можуть проявлятися в психічних розладах, поведінкових порушеннях, заміною однієї соціальної ролі на іншу, яка більш притаманна середовищу в якому знаходиться засуджена тощо.

Висновки. Таким чином психологічними чинниками трансформації Я-образу в структурі Я-концепції можуть бути складні життєві обставини. Ця трансформація може бути успішним «поштовок» для подальшої реалізації у всіх

сферах життєдіяльності жінки. Але наявність складних життєвих обставин може стати для жінки деструктивним чинником та взагалі деформувати Я-образ у жінок в структурі Я-концепції. Існує різноманітна кількість поглядів, праць стосовно того, що складні життєві обставини, є негативним чинником в житті людини і ні як по іншому. Подальше дослідження планується в обґрунтуванні і перевірці експериментальним шляхом психологічних чинників трансформації Я-образу у жінок в складних життєвих обставинах, створенні моделі збереження та розвитку Я-образу у жінок в складних життєвих обставинах та розробці корекційної програми для збереження та розвитку Я-образу у жінок.

Література

1. Абрамова Г.С. Практическая психология / Г.С. Абрамова – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 350 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс – М., 1986. – 285 с.
3. Закон Украины от 19 июня 2003 года № 966-IV О социальных услугах (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.09.2012 г.)
4. Келли Дж. Теория личности. Психология личных конструктов / Дж. Келли – СПб: Речь, 2000. – 325 с.
5. Кон И.С. Категория «Я» в психологии / И.С. Кон // Психологический журнал. – 1981. – №3. – С.24-35.
6. Кули Ч. Социальная самость / Ч. Кули – М.: Директ-Медиа, 2007. – 56 с.
7. Мид Дж. Проблема человеческого Я / Дж. Мид, И.С. Кон, Д.Н. Шалин // «Вопросы философии». – М. – 1969. – № 12. – С. 37-45.
8. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Р. Роджерс – М.: Прогресс, 1994. – 321 с.
9. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит – М.: Республика, 1997. – 352с.
10. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений / З. Фрейд – М.: «Просвещение», 1989. – 426 с.
11. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон – М., 1996. – 250 с.
12. Юнг К.Г. Аналитическая психология: Прошлое и настоящее / К.Г. Юнг, Э. Сэмюэлс, В. Одайник – М.: Мартис, 1995. – 320 с.

In this article is represented theoretical analysis of possible psychological factors that influence on a change, transformation and deformation of Self-image in structure of Self-concept in complicated life circumstances.

Key words: *Self-concept, Self-image, transformation, deformation, complicated life circumstances.*